

Цончо Родев

Светослав Тертер

БЪЛГАРСКА **ИСТОРИЯ**

© Цончо Родев, *автор*

© Весела Гъркова, *коректор*

© Александра Младенова, *графично оформление*

© Николета Бойчева, *оформление на корица*

© Исмаил Инджеоглу, *изображение на корица*

„БИ 93“ ООД

София, 2020 г.

ISBN: 978-619-7496-46-8

Изображението на корицата е част от „Средновековна слава“ – проект на „Българска история“ и ЗАД „Армеец“.

Цончо Родев

Светослав Тертер

София
2020

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРОЛОГ	
ПОУКИТЕ ОТ ДЕТСТВОТО	7
ГЛАВА I	
ПОД СЯНКАТА НА ПОЛУМЕСЕЦА	13
ГЛАВА II	
БРЕМЕТО НА ВЛАСТТА	62
ГЛАВА III	
ПО СТРЪМНИЯ ПЪТ КЪМ ЕДИНСТВОТО	111
ГЛАВА IV	
ПРАВДАТА НА МЕЧА	143
ЕПИЛОГ	
ПОДИР ПОВЕЛЯТА НА ДЪЛГА	198
ПРИЛОЖЕНИЕ I	202
ПРИЛОЖЕНИЕ II	206
ПРИЛОЖЕНИЕ III	209
ПРИЛОЖЕНИЕ IV	211

Пролог

Поуките от детството

Първа част

Както повеляваше многостолетната традиция на Византийската империя, Ангроник Палеолог ознаменува възкачването си на цариградския престол с шумни и пищни тържества. Наистина той нямаше вкус към показността, блясъка и великолепието (в това отношение, както и в много други, той напълно се различаваше от своя могъщ баща Михаил), клонеше повече към богословските размишления и аскетичното самовгълбение и затова направи плах опит да си спести неприятните му церемонии. Но всички около него настояха да се спази обичаят – от духовния клир до многобройните велможи и военачалници. Настояха и се наложиха. И може би точно затова празненствата затъмниха дори и онези, с които преди двадесет и една години Михаил Палеолог чества отвоюването на Цариград от латинците и своето коронясване.

И така тържествата се състояха в лято от Христа 1282-ро, продължиха цяла седмица и бяха съпроводени от безброй пируества, шествия и църковни игри.

На седмия ден пълководците устройха отколе невиждано зрелище. Извън крепостната стена, близо до Силмврийската врата на престолния град, те уредиха величествена военна игра, в която обковани в желязо ромейски воюни последователно побеждаваха с погрозителна лекота отряди, преоблечени като иконийски турци, българи, сърби, кумани и татари. И след всяка

победа сразените „противници“ биваха превеждани с покорно превити вратове покрай новия император и достатъчно близо до крепостния зид, по който висяха като гроздове стотиците хиляди зяпачи.

В редиците на третостепенните благородници, които заемаха украсената с цветя трибуна вляво от сенаторите, една странна двойка привлече вниманието на зрителите. Бяха майка и син, това веднага се познаваше от приликата в чертите им. Одеждите им не се отличаваха от околните, но не и лицата, които сред общата радостна възбуда оставаха чужди на веселостта: жената – тя нямаше повече от четиридесет години, но беше с рано посивяла коса, безкръвни устни и повехнала кожа – притискаше до себе си своето дванадесетгодишно, с непривичен за възрастта му сериозен вид момче, и двамата стояха през цялото време неподвижни, умислено-съсредоточени, с горестни очи. Зрителите от време на време се побутваха, посочваха си ги един на друг и някой казваше:

– Първата жена на българския цар. И Теодор Светослав, престолонаследникът. Неволници! Тук са в залог за мира между варварската им страна и империята...

Дори и да чуваха тези думи, двамата с нищо не го показваха – вече имаха навик да понасят униженията. Гледаха и мълчаха. Само когато пред тях преминаха „победените“ мними българи, начело с кой знае кога пленен български пряторец, жената прецеди през зъби:

– Каква гавра!

И тогава момчето ѝ отговори с ледено заканащ глас, който предизвикваше повече ужас, отколкото утеха:

– Те ще платят за нея, мамо. Кълна се, че ще платят!...

А по-късно, когато ромейските войски „сразяваха“ сръбския отряд, майката с изненада дочу как момчето си шепнеше:

– Запомни! В средата ромеите поставят тежките пешаци. Отпрег – леките стрелци и прашниците. Конницата пази крилата. Запомни, запомни! Битката започват стрелците, после се скриват зад пешаците. А ездачите? Да, ездачите се мъчат да обхванат крилата на противника...

Втора част

Когато биваше откровен към себе си, цар Георги Тертер си признаваше, че бе постъпил твърде лекомислено, като въздигна завърналия се от Византия Тодор Светослав в съвладетел на българското царство. Лекомислено и без да съзнава грижите, които тази закъсняла нежност ще му създаде. Защото този четиринадесетгодишен хлапак беше умен не според годините си, виждаше повече, отколкото му се полагаше, и проявяваше отворотелната дарба да задава неудобни въпроси. Признаваше си тази грешка Георги Тертер и понякога – особено когато младият съвладетел прекаляваше с въпросите си – тайничко съжаляваше, че се бе поддал на мърморенето на болярите и на разните там анатемни на чернокапците и бе върнал във Византия втората си жена Кера-Мария, сестрата на злополучния цар Иван Асен III, за да прибере повторно първата, българката Мария, и заедно с нея да си доведе и това зло – Тодор Светослав. Не че не го обичаше, не! Навремето царят даже се гордееше с престолонаследника, който съвсем очебийно превъзхождаше връстниците си по ум и воинска сръчност. Ех, ако не беше този проклет навик да иска обяснение за всичко... Пък и, дявол да го вземе, как се случваше все така, че Тодор Светослав не липсваше нито веднъж, когато имаше неща за премълчаване!...

Ето и сега, в този злощастен есенен ден на годината Христова 1284-а. Пристигнаха гончиите¹ и още запотени и прашни съобщиха на царя и великите боляри, че братята Дръман и Куделин („тези мръсни кумани“, казваше си царят, като благоразумно забравяше, че куманска кръв течеше и в неговите жили) успешно изгонили маджарите от Браничевската област, но после не проявили никакво желание да я върнат към пределите на царството, а предпочели да се обявят за нейни самостоятелни владетели. Тогава Георги Тертер бе говорил дълго пред болярския съвет и невям² хитроумно изкара, че все пак е завоевание, дето чужденците са прогонени от българските земи. И болярите не възразиха. И как ще възразят? Нали всеки един от тях скритичко подхранваше в сърцето си надеждата да стане някой ден и той самостоятелен господар като Дръман и Куделин в Браничево, като деспот Елтимир в Крън, като Шишман в Бдин или като Смилец в югозападния Хем?

Да, всичко бе преминало добре. Но само докато болярите си излязоха. Тогава младият съвладетел повдигна полите на багреницата³ си, сложи крак на стъпалото в подножието на престола и спря дързък и укорен поглед в очите на баща си.

– Е?

– Какво „е“? – с непредизвикана строгост се сопна царят.

– За Дръман и Куделин питам – не се смути момчето. – Мигар ще позволиш да се откъснат от царството?

– Че какво друго мога да направя?

– Да вдигнеш войска и да ги смажеш.

– За тебе всичко, каквото хвърчи, се яде! – грубо викна Георги Тертер. – А откъде войска? И кой ще ме подкре-

¹ Вестоносците.

² Може би (диал.)

³ Царска мантия от скъп тъмночервен плат през Средновековието.

ни? Смилец ли? Или Шишман? Или чичо ти Елтимир? Кой, кой от болярите ще ти помогне?

– Тогава намери начин да ги смажеш поред. И Смилец. И Шишман. И чичо Елтимир. Накрая ще дойде ред и на онези двама.

– Ти си глупак! Приказваш врели-некипели, а не помисляш, че силата е в техни ръце. Без тяхната подкрепа аз съм нищо, по-голямо нищо от дупката на кравая.

– А защо си позволил да станеш такова нищо? Защо пред Калоян, Иван Асен, та дори и пред Ивайло болярите са подвивали опашки, а сега държат силата в ръцете си? Защо?

– Защо, защо! – кресна гневно бащата, но после размисли и реши да опита с кротост. – Ела, Тодорко. Ела, седни тук до мене и аз всичко ще ти обясня. Работите не са тъй прости, както ти ги виждаш.

И той заразказва надълго и нашироко. Обясни откъде идва силата на болярите, спомена, че той е на престола по тяхно благоволение („ако им скимне, могат да ме низвергнат като парцал“), припомни и подкрепи с много примери необходимостта да се правят отстъпки. Сладко и невям убедително се оправдаваше бащата и вярваше, че е сломил упоритото несъгласие на сина си. Той дори не подозираше, че докато го слушаше смръщено, Тодор Светослав мислено си повтаряше: „Запомни! Голямото зло не иде отвън, а отвътре. От разединението! Искаш ли царството ти да бъде силно и здраво, да преодолява външните бури, трябва най-напред да смажеш своеволните боляри и да изтръгнеш зъбите им...“.

Трета част

Когато известиха, че българите са пристигнали в столицата му Бахчисарай, за да поднесат ежегодния

данък и уверенията в покорност на новия им цар Смилец, Ногай кимна към синовете си Чака и Тага:

– Проводете човек да повика оня, заложника.

– Но защо, татко и господарю? – престаши се да попита Тага. – Ние имаме опитни тълмачи, не по-малко опитни водят и българите. Ще минем и без Светослав...

– Не е работата до тълмачеството – търпеливо ги поучи Ногай. – Светослав, твоего шурейче, Чака, е царски син. Не се знае какво е писано в книгата на съдбата; може утре Светослав да украси главата си с царска корона. Е добре, нека тази глава отсега да привикне да се прекланя пред нас. Както главите на тия, пратениците...

И стана така, че двадесет и две годишният Светослав, вече от седем години заложник при могъщия господар на Златната орда и при зет си Чака, влезе в пишно украсения сарай малко преди пратениците на Смилец. Той видя бездействащите до стената тълмачи, присъства при явяването и до погнуса раболепното превиване на пратениците, после преведе чуждите на всяко достойнство слова на логотета Зубислав. А когато усети върху себе си изпитателните и дебнещи погледи на Ногай и Чака, той без мъка разбра не особено хитрата игра на татарите.

Светослав наложи на лицето си маска на учтива безстрастност и зад нея скри присмеха си към татарското хитруване и омерзението си от блудолизничеството на Зубислав и другите боляри.

– Научи се да не издаваш мислите и чувствата си – промърмори той под носа си. – Превърни лицето си в камък. Нека никои да не може да чете върху него онова, което таиш в сърцето си...

Глава I

Под сянката на полумесеца

Първа част

Беше много странен този самотен ездач. В първия миг човек би го помислил за татарин – атлазените⁴ шалвари, натикани в жълтите ботуши, и костеният лък, стърчащ от колчана на гърба му, бяха татарски; татарски бяха също златолюспестата му броня и плоският шлем с околобръстна козирка, който висеше окачен за подбрадника на седлото. Но дотук свършваше и приликата с татарите. Бръснатото лице на ездача беше продълговато и тясно, украсено от сиво-сини очи и дълга кестенява коса, която се стичаше чак до раменете му. В това лице нямаше нищо татарско. Също и в снагата – висока и тънка, без да е слаба. Не беше татарски и мечът на бедрото му – прав, с кръстовиден напречник и малка топчица с няколко вградени драгоценни камъка – явно славянска направа.

Конникът препускаше леко, спокойно, без никакво усилие – така язвят само люде, привикнали от деца със седлото. Напредваше бързо и самоуверено, като човек, който знае къде отива. Оглеждаше се, но в погледа му нямаше безпокойство; наблюдателните очи биха открили в него само радостно вълнение и трепетно очакване.

Мекият утъпкан път се изниза в широк полукръг покрай гърбицата на хълма и изведнъж насреща блесна Търновград, обяян в позлатата на отмиращия ген. Ез-

⁴ Вид копринен плат, лъскав и гладък от едната страна.

гачът гръпна поводите и конят, невям също поразен от чудната гледка, вкопа копита в земята и изцивили кратко и нервно. Човекът се понадигна на стремената, сякаш се устремяваше към престолния град на българските царе, и студеното му лице се смекчи от неподправена нежност.

– Поздравявам те, мой роден град! – произнесе той високо и развълнувано. – Търновград! Люлка на козни⁵ и престъпления, но и на величие и слава!

Той скочи от коня, коленичи и целуна буците пръст покрай пътя.

– Поздравявам и тебе, моя земя! Аз малко съм стъпвал по тебе, очите и ноздрите ми малко са се радвали на твоите красоти и ухания, но нивга, нивга не съм престававал да се чувствам частица от тебе...

Изправи се отново и пак впери замечтани очи към дивния град. А той, опасан отвред от шумолящия Етър, се изправяше на възбог – горд и величествен с яките си стени и зъбери, прелестен с привидния безпорядък на натрупаните си една върху друга къщи и църкви, едновременно гързък като самоуверен воин и гиздав като млада невеста. Дълго стоя така самотният езгач, докато зад гърба му се разнесе безреден тропот. Извърна се. Към него приближаваха неколцина татарски воители. Непознатият прогони от лицето си нежността и то пак стана като от камък. Улови коня за поводите и бавно тръгна срещу новодошлите.

– Ти много ни изпревари, Светослав бег – с прикрит укор рече един от тях. – Ние щяхме... Не успя да завърши; очите му попаднаха на Търновград и от тази гледка устата му от само себе си онемя.

– Тук ще дочакаме господаря – рече онзи, когото нарекоха преди малко Светослав бег.

⁵ Интриги.

– Значи, тази е тя, моята столица – каза Чака. Опитваше се да изглежда равнодушен, но гласът му издайкически потреперваше от възбуда. – Не е лоша, никак не е лоша, кълна се в брадата на Пророка!

– Оттук ти ще властваш над цялата българска земя, господарю – произнесе в отговор Светослав с обичайната си безизразност.

– Никак не е лоша – повтори като на себе си Чака. – Ако я бях видял по-рано, може би отдавна да съм дошъл да потърся правата си.

Те бяха спрели на онова място, където преди малко Светослав бе догонен от предния отряд на татарите. Стояха и възторжено гледаха дивния граг пред себе си. Бяха четирима: Светослав, Чака и верният Чаков телохранител Бегил бег на коне, а от кочията до тях нагничаше Белослава – сестра на Светослав и първа жена в харема на Ногаевия син.

– Тодоре, погледни! – посочи с ръка Белослава. Така му рече – „Тодоре“; това име тя използваше само в мигове на възмущение, а иначе казваше като всички „Светославе“. – Сякаш виждам нашата къща!

Светослав замълча. Нито отговори, нито сподели възмущението ѝ. Винаги подозрителният Бегил бег му хвърли бърз изпитателен поглед, но не можа да прочете нищо върху светлото му лице.

Чака откъсна поглед от крепостта и помръдна нервно. Той беше около четиредесетгодишен, възмущък, с широко скулесто лице и тесни жестоки очи. Разплуто дебел доскоро, в последния месец той бе смъкнал доста от мазнините си и сега пепелявата му кожа падаше на провиснали гънки от бузите към гърдите.

– Ще властвам, казваш – обърна се той към Светослав. – Но чини ми се, че това няма да е тъй лесно.

Люде, които обитават такъв град, надали ще приемат един цар наспроти⁶ волята си...

– Грижите ти са напразни, зетко – сви рамене Светослав. – Този град се владее от боляри, а знаеш, българските боляри нямат онази гордост, която им приписваш. Пък и нали получихме вест? Съветът на болярите е признал господството ти и престолът те очаква.

– Хм, болярите – изсумтя Чака. – Ти повече ги познаваш, търновградските боляри. Какъв съвет ще ми дадеш за тях?

– Те са алчни и страхливи. И затова онзи, който очаква от тях вяроност и подчинение, трябва само да подклажда страха в сърцата им и да подхранва алчността им. Започни с второто. Обяви, че ще запазиш сановете и имотите им и щедро им подхвърли по някоя шепя златици. Бъди спокоен, зетко. От днес ти можеш разточително да раздаваш златото си, защото... вместо него ще разполагаш с цялата хазна... И тъй, започни с алчността. А по-нататък, когато се случи някое провинение, смажи го с жестокост. Страхът ще направи останалото.

Чака размисли върху думите му, после мълчаливо смушка коня си и продължи към града. След него се люшна цялата колона – кочиите, обозните талиги, дългата върволица на войската. Единствен Светослав остана на мястото си. Въпреки тропота на стотиците копитата, острият му слух долови как Бегил бег каза на Чака:

– Не ми харесва този твой шурей, господарю. Има някаква лоша мисъл зад покорството му. Мисля си... Мисля си, не ще ли създадем този тъй желан страх сред търновградските боляри, ако на бърза ръка отрежем главата на Светослав?

Той изчака част от колоната да се изниже покрай него и когато се появи втора кочия, не по-малко богата

⁶Против.

от Белославината, кимна на коларя да свърне настрана. Перденцето на кочията се отмести и в прозореца се появи едно бледо, красиво лице.

– Ефросино – каза Светослав, – погледни!

Жената проследи движението му и слисана и очарована, притисна ръка до устните си.

– Божичко! Ти винаги си ми разказвал с най-пищни слова за твоя Търновград, но можела ли съм да предпологам, че...

Той ѝ помогна да слезе и десницата му обгърна крехките ѝ рамене.

– Това е Търновград, Ефросино. Ако не съм ти го описал, както подобава, то е защото в устата ми на воин не са се намерили достатъчно силни и красиви думи. Търновград! – повтори той. – Тук ще намерим онова щастие, което ти обещах, когато те помолих да станеш моя жена, Ефросино. – Очите му се присвиха, сякаш гледаха в бъдното. – Ще го намерим! Каквато и да е цената за него...

Жената потръпна и полека извърна очи към съпруга си.

– Какво значат думите ти, Светославе?

Той направи усилие да се отърси от слабостта си и да възвърне хладнокръвната си разсъдливост. После каза неопределено:

– Глупак е онзи, който мисли, че щастие се дарява от всевишния. Щастие се извоюва. И в това е неговата сладост.

– Плашиш ме, Светославе – рече Ефросина, след като премисли думите му. – Ти си скрит човек, не даваш никой да надзърне в душата ти. Дори аз, твоята съпруга пред бога и хората, никога не мога да достигна до същината на мислите и кроежите ти. Какво искаше да кажеш сега? Какво означаваха думите ти за „цената“ и „извоюването“? За какво трябва първа да воюваме?

Богатството ни е достатъчно, за да стигне и за деца-та, и за внуците ни. Чрез Чака и Белослава ще имаме също власт и почести. Какво ни е нужно повече?

Светослав потърси някакъв гбусмислен отговор, с който да се измъкне от въпросите ѝ. Но за добра служба не се стигна до него. Долята един ездачи на запенен кон и викна отдалече:

– Последвай ме, Светослав бег! Господарят те вика.

– Какво се е случило? – попита Светослав, докато прекриваше към коня си и слагаше крак в стремето.

– Приближават пратеници на Търновград. Господарят Чака иска да бъдеш при него, когато ще ги срещне.

Нека използваме времето, в което Светослав препуска към челото на колоната, за да кажем няколко думи за татарите и татаро-българските отношения в описваната епоха. Без тях може би много от събитията, за които се разказва в тази книга, ще останат тъмни и неясни.

В стари времена татаро-монголските племена са живеели в днешна Монголия и Южен Сибир. В началото на XIII век великият пърководец и организатор Чингис хан успял да издигне своя род Монгол, да подчини другите племена и след редица успешни войни да изгради една огромна империя, която се простирала от Пекин на изток до Полша на запад. През 1224 година Джуджи, синът на Чингис хан, разбил при Калка руските князе, с което започнало дългото татарско иго над Русия. Джуджи смазал също гържавата на куманите и Волжка България.

След смъртта на Чингис хан империята му се разделила на четири части. Най-западната се обособила като Кипчакско ханство, познато повече под името „Златната орда“. То обхващало земите около Каспийско и Черно море и реките Волга, Дон и Днепър; при разделянето се паднало на хан Бату, втори син на Джуджи. Татаро-монголите от ханството Кипчак продължили завоевател-

ната си политика, като насочили усилията си на северо-запад към Полша и югозапад – към Балканите. Първият досег на българското царство с татарите се осъществил скоро след смъртта на Иван Асен II – през април 1242 година. Някои историци предполагат, че още тогава е възникнала някаква зависимост на България от ханството Кипчак, продължила с малки изключения (например краткото царуване на Ивайло) до края на XIII век.

В средата на века в Златната орда особено се издигнал Ногай, внук на Чингис хан и изключително способен пълководец и дипломат. Отначало военачалник на хан Берке, от 1280 година нататък (след смъртта на хан Мангу Тимур, наследник на Берке) той, без формално да се провъзгласи за хан, станал фактически господар на ханството Кипчак, а чрез него и на много съседни гържави, включително България, които били под една или друга форма зависими от ханството. Владетелите от Югоизточна Европа непрекъснато търсели начин да спечелят благоволенieto му чрез роднинство и самоунижения: византийският император Михаил Палеолог му дал за жена незаконната си дъщеря Ефросина, Георги Тертер пратил дъщеря си в харема на сина му Чака (тя била придружена от Тодор Светослав като заложник), заложник бил и Стефан, бъдещият крал Стефан Дечански, син на сръбския „свети крал“ Милутин...

В края на XIII век Ногай въздигнал за хан на Кипчак Токмай. Направил лош избор – амбициозният Токмай нямал желание да търпи опека на престарелия военачалник и между двамата започнала война. В сражението при Куганлък (край днешна Одеса) през 1299 година Ногай претърпял пълно поражение и сам паднал в боя. Тогава синът му Чака си спомнил, че има някаква власт над България, а чрез жена си се явявал и като наследник на забягналия през 1290 година във Византия цар Георги Тертер. И придружен от Светослав и хиляда конници

– толкова били останали от войските на Ногая, се отправил на юг да потърси правата си. В известен смисъл бил улеснен от обстоятелствата. Смилец, поставен в 1290 година на българския престол по волята на Ногай, бил умрял предната година, а нямал преки наследници. Жена му, способната и енергична племенница на византийския император Андроник II (дъщеря на неговия брат севастократора Константин), се опитала да играе „голяма политика“, като предложи ръката си заедно с цялото българско царство като зестра на сръбския крал Милутин, който по онова време се бил развел (твърде често събитие в живота му!) с Ана, дъщеря на Георги Тертер и сестра на Светослав. Но този брак не се осъществил и престолът останал свободен. И търновградските боляри приели да видят на него Чака, синът на Ногай и правнукът на Чингис хан.

– Изслушай първо логотета – посъветва Светослав. – Познаваме го: Зубислав не е от твърдите люде и лесно превива гръб. Пък ако на болярите им е скимнало да ти противостоят (нещо, в което не вярвам), винаги ще се намери време да решим какво да предприемем.

– Прав си – рече Чака, след като помисли. И заповяда на Бегил бег:

– Повикай българите!

Той зае горда и величествена стойка, но ръцете му така издайнически потреперваха, че предпочете да ги мушне в широкия си пояс. И така дочака пратениците на Търновград.

След малко се яви Зубислав. В сравнение с последното си идване в Бахчисарай беше позастарял, но затова пък грехата му поразяваше с великолепието си – беше облечен в рухо от тежко тъмновиолетово сукно, обшито по края със сърмена⁷ ивица, на раменете с къса мантия,

⁷ Включваща посребрени или позлатени медни жички.

отвън кървавочервена, отвътре бяла, на краката с високи жълти ботуши с цветни украшения. Придружаваха го двама второстепенни боляри, които Светослав не познаваше, и един млад воин, истински красавец, в ръце със сребърно блюдо, покрито със свилена кърпа.

Зубислав приближи, изгледа поред малката групичка на татарските първенци, хвърли подозрителен поглед към Светослав, заел мястото от гясната страна на Чака, и стори дълбок поклон, до земята.

– Привет и мир на тебе, славни сине на Ногай! – произнесе той тържествено и Светослав полугласно преведе гумите му.

– Привет и мир и на тебе – отговори Чака. – Какво си дошъл да ми заявиш, болярино?

Логотетът се премести от крак на крак, погледна възправения наблизо Царевец и кой знае защо избърса с ръка челото си.

– Дойдох да ти заявя, че ние, болярите и първенците на България, сме готови да изпълним обещанието си, ако...

– Ако?

– ... ако ти гадеш тържествена клетва според вярата на гедите си, че няма да ни отвърнеш със зло и като запомниш кои са те избрали за наследник на Иван Асеня, не ще посегнеш нито на живота, нито на имота, нито на сановете ни, които ние заемаме по род и заслуги.

Светослав и Чака размениха бърз многозначителен поглед. В очите на татарина трепнаха благодарност и признание на Светославовата пронизателност. После татаринът отговори:

– Обещавам! И гумата на Чака, потомъкът на Чингис хан и Ногай, струва колкото десет клетви. Ти и твоите равни, логотете, никога не ще съжалите, че сте ми поверили престола и короната на България.

Логотетът се поклони повторно, повика хубавеца боин до себе си и отмахна свилена покривка от подноса. Тогава се видя, че младият придружник бе носил голям позлатен ключ, поставен върху тъмночервена възглавничка от кадифе. Разбраха – това бе ключът на Търновград! Зубислав пое подноса и коленичи пред татарина. Чака взе ключа и го издигна над главата си. Скупчените зад него татарски боини нададоха викове на бурна радост. От Царевец навярно бяха наблюдавали сцената, защото оттам се разнесоха тържествени звуци на медни тръби.

По стугеното лице на Светослав се хлъзна кратка подигравателна усмивка и замръзна в ъглите на устните му. Той се бе запитал какво ли би помислил Чака, ако научеше, че половината от днешния му триумф се дължеше на неговото, на Светослав, злато, което верни пратеници бяха спуснали в подкупните ръце на болярите.

Откъм Царевец проекта протяжно скърцане на вериги. Мостът над Сечената скала се спусна, после една след друга се отвориха трите обковани в желязо врати на Великата порта. Без да дочакат повелята на своя господар, татарите пришпориха конете си нататък и скоро първите измежду тях стъпиха в Търновград.

Втора част

Свещеният Христов кръст върху короната не подхождаше нито на азиатското му лице, нито на вратата му. Но в този момент Чака не се занимаваше с такива незначителни подробности; за него беше важно само това, че седеше на престола и че зад непревзимаемите стени на този град най-сетне бе намерил сигурност, власт и убежище.

От дясната му страна стоеше прав Светослав; от лявата – Бегил бег, с ръка върху гръжката на кривия си меч; а пред него, в подножието на престола, чинно се редяха първенците на царството. Чака ги изгледа с месните си присвити очи и изговори достатъчно бавно, за да смогне Светослав да преведе:

– Казах на логотета, а сега повтарям от височината на този престол: всички вие, верните на моето величество боляри, ще запазите имотите и сановете си. Докато сте ми предани и ми служите с ум и сърце, никой от вас не ще съжалява и милостите ми не ще имат край.

– Сега ги посплаши – пошепна му Светослав.

– Но случи ли се някой от вас да замисли нещо срещу мене, тогава тежко и горко му, защото ще го смажа с нечувана жестокост. Обявявам също, че въздигам моя любим брат Светослав в княз и пръв след мене в царството. Да му се подчинявате и да слушате неговата дума, както се подчинявате на мене и слушате моята дума. – Светослав се поклони леко. – А моя верен боец Бегил бег – продължи новият цар – удостоявам с титлата протостратор и му възлагам началничеството над моята войска.

Светослав трепна, но външно с нищо не издаде възмущението си. Чака се бе оказал по-хитър, отколкото Светослав предполагаше. Като обявяваше шурей си за княз, татаринът всъщност само подаряваше една титла без никакво покритие. Но назначаването на Бегил бег за протостратор означаваше, че войската, главната сила на царството, оставаше в татарски ръце. В този жест имаше и скрита проява на недоверие към Светослав. Защото беше всеизвестно, че Бегил бег храни подозрителност и омраза към шурей на Чака...

– Приближете един по един и се закълнете във вярност на царя – каза Светослав. – И ти, и ти, чичо – до-

баби той, като забеляза между болярите посивялата глава на чичо си Елтимир. – Който иска да запази геспотството и Крънската земя, трябва двойно по-дълбок поклон да стори!

И започна срамната церемония на заклеването – първенците на България даваха клетва за вяност на един татарин, а татаринът пущаше в ръцете им по една шепа злато, драгоценни камъни и бисери, които загребваше от кожената торбичка до себе си.

– Защо не виждам великия болярин Илийца? – попита Светослав.

– Старият Илийца е тежко болен, така ни известиха – обясни някой.

– Пратете веднага да го повикат. Трябва и той да положи клетва.

Изпратиха не някой друг, а протокелиота. А в това време болярите се заклеха. Остана само последният член на синклита – патриарх Йоаким. Той се спотаиваше най-отзад и не знаеше какво да предприеме.

– Приблужи, твое светейшество, приблужи – рече иронично Светослав. – Щом е дошло време кръстът да се преклони пред полумесеца, няма причина и духовният глава на народа да не стори смирен поклон пред царя друговецу. По-ниско, по-ниско – изсъска той злобно, когато беловласият патриарх изпълни повелята му. – Не мисли, че се унижаваш. Ти си стар приятел на татарите и аз ще измоля за твое светейшество не една, а две шепи драгоценности. – После с друг глас посъветва царя: – Дай на него две шепи. Тук е добре човек да има на своя страна поповете.

Патриарх Йоаким му хвърли поглед, пълен с ненавист, но не отказа царската милостиня и бързо-бързо прибра двете шепи злато и скъпоценности в дълбоките джобове на сукненото си расо.

Тодор Светослав имаше основание да мрази патриарха. Някога Йоаким бе водил жестока борба срещу Георги Тертер, баща му. И в безогледния си стремеж да го прогони от престола, бе един от онези, които помолиха вмешателството на Ногай и неговите татари, за да низвергнат Георги Тертера и да коронясат слабия и безволев Смилец.

– Искам да наградя още едного – каза Чака. – Онзи, който спусна моста и отвори портата на Търновоград пред мене.

Изпратиха човек до Великата порта. А докато той да се върне, дойде протокелиотът и обяви от вратата: боляринът Илиџа бил наистина много болен, на смъртно ложе се намирал, така му рекли слугите; дори били проводили за поп, че боляринът искал да се изповяда и причести, преди Архангел Михаил да прибере душата му.

За втори път днес подигравателната усмивка се хлъзна по лицето на Светослав, но той се въздържа, нищо не каза. Пък и Чака не го попита – за него всичко това беше неизбежна церемония, а иначе никак не се тревожеше дали някой от болярите е жив, мъртъв или умиращ.

В това време доведоха и повикания воин. Беше около четиридесетгодишен, среден на ръст, с открито и честно, обрлено от вятъра лице и със знаци на десетник върху ризницата.

– Приблужи! – каза му Светослав. – Царят иска да те възнагради, загдето си отворил портата на Царевец пред стълките му. – Човекът не помръдна. – Ти глух ли си? – повтори Светослав. – Ела при царя!

Тогава се случи неочакваното. Воинът запретна ръкав и протегна разголената си ръка към престола.

– Аз се казвам Диман и съм воин – изговори той отчетливо. – Имам едно име и една чест. Щом ми заповядаха, отворих вратата пред татарина. Пък щом царят

иска да възнагради такова позорно дело, нека отсече ръката, която го е извършила. Тя не заслужава друго.

В престолната зала се възцари глуха, зловеща тишина.

– Този човек е луд! – прошепна някой от болярите.

Светослав имаше желание да скрие някак си от царя онова, което се бе случило. Но нямаше възможност – Чака бе понаучил малко български от жена си, поне достатъчно, за да разбере гумите на воина Диман. Той се наведе хищно напред като рис, който се готви да скочи.

– Добре, отсечете ръката му – процеди през зъби. – А после прибавете към нея и непокорната глава.

Светослав се наведе към него и зашепна оживено:

– Господарю, не започвай царуването си с кръв. Ще настроиш войската срещу себе си. Пък и нали чу какво рекоха болярите? Този човек бил луд. Какво ще придуряш на гумите на един безумец? По-добре подари ми го, господарю. Ще имам нужда от варджанин за къщата си. На такъв човек само такава служба погobaва...

– Добре, вземи го – рече високо Чака, след като се поколеба. – Вземи го и му кажи да се гържи настрана от мене, ако милее за живота си. Ще запомня муцуната му и зърна ли го още веднъж, пък макар и случайно...

Царят се изправи. Болярите го изпратиха с предълбок поклон.

Разбира се, болестта на Илийца беше измислена. В това бяха сигурни всички боляри, които участваха в синклита. Старият лудетина, който преди двайсет години бе последвал с всичките си люде Ивайло Бърдоквата и в битките за делото на свинаря, бе загубил едничкия си син, сега не можеше да се примири да види един татарин върху престола на Асеневиците. Знаеха всичко това болярите и мнозина от тях, водени от любопитството, веднага след синклита се изсипаха в дома му на Трапезица. Илийца не беше на крака, за-

щото... седеше сам до масата и вдигаше стакан⁸ след стакан от онова чудно винце, което ставаше само от лозята в неговото великопреславско имение.

По това време боляринът Илийца беше прехвърлил шейсетте, но наспроти годините си беше все още едър, червенобузест здравеняк, зиме и лете с разгърдена пазва. Беше плешив и може би за да възмезди главата си за липсата на коса, бе си пуснал такива мустаци, които висяха като две бели повесма⁹ от горната му устна.

Той ги покани да седнат, нареди на слугите да донесат чаши и печено месо, сам наля вино на всички и едва тогава подхвърли:

– Е, разправяйте сега как превихте вратове пред татарската сплесната муцуна.

– То не е за разправяне – изсумтя боляринът Ханко и се изплю в краката си. – Какво ли сме сторили на Дядо Господа, че ни наказва с такъв позор?

– Знае се то, какво сме му сторили – обади се Дядо Гръд.

Някой груг – май че беше Богомир – разказа със сбити гуми какво се бе случило на синклита. Но без да се наговарят, нито Богомир, нито Гръд и Ханко споменаха за перперите и бисерите, които бяха получили.

– Татаринът е прав за себе си – рече дълбокомислено протоцракарият Захари. – Пагнало му е царство, ще властва; пагнали са му боляри, ще ги пече на шис, както си иска. Мене ме е яд на онзи, Тертеровия син, да се провали в пъкъла дано. Всяка негова дума беше гавра към нас, дори чичо си и светия патриарх не пощади. Застанал до дясната ръка на Чака, присмива се нагло, пък езикът му – съща усойница!

Илийца отпи една дебела глътка от стакана, избърса с длан рунтавите си педя-мустаци и неочаквано изтърси:

⁸ Съд, чаша.

⁹ Количество вълна, лен, памук и гр., което се завързва наведнъж на хурката.

– Ако питате мене, няма защо да корим Тодор Светослава. Гаврил се и се насмивал, казваш, Захари. Че защо да не се гаври и насмива?

– А защо да се гаври и насмива? – попита в отговор Раг. – Вчерашно хлапе, трийсетте я е сторил, я не, а ще обижда по-старите!...

– Защо ли? Защото за тези трийсет години нищо хубаво от нас и от България не е видял, ето защо. Я си спомнете какъв беше животът му. На десет години – заточеник във Византия; на петнайсет – заложник при Ногая. Ако сега е на трийсет години, двайсет от тях е прекарал в робска неволя. Помислете само! Двайсет години при ромеи и татари и всеки ден от тези двайсет години е проклинал и ориста си, и България, и нас, виновниците за злочестията му. Какво искате сега от него? Да ви целуне ръка и „благодаря“ да ви каже, така ли?

– Ще рече, оправдаваш го – избоботи Ханко и така стисна пестници, че ставите му изпукаха. – Какво пък, може да си намислил довереник да му станеш. Нали сега Светослав е княз и втори след Чака?

– Аз, момче, довереник на една татарска подлога не ставам. Не искам нито да го видя, нито да го чуя този ваш княз. Ама каквото е истина, истина е. И ти, Ханко, да беше на Светославово място, и тебе щях да оправдая. Това исках да ви кажа.

Умълчаха се. После Захари попита тихо:

– Каза, че не кориш Светослава, Илийца. Кого кориш тогава?

– Нас коря, нас, проклетите боляри. Че не Чака, не народът, а ние и само ние докарахме България готам, като куче от татарска паница да лочи и татарски камшик да се увива около врата ѝ.

Някои се огледаха страхливо – така гръмовит беше гласът на Илийца, че можеше чак в царевецкия дворец

да се чуе. Не свариха да му отговорят. Един слуга заста-
на до вратата и рече:

- Дирият те, господарю. Един воин иска да те види.
- Какво, да не ме вика пак при плосколикия цар?
- Не, господарю. Трябвало да ти предаде нещо.
- Доведи го тогава.

След малко се появи нечаканият гост. Освен Илий-
ца всички груги начаса го познаха. Беше бившият ге-
сетник, а сега Светославов слуга, Диман. В ръцете му
се кипреше китка есенни цветя.

Диман се огледа, през полумрака на стаята разпозна го-
макина, пристъпи и остави китката на масата до него.

– От княз Светослав – изговори той ясно. – Научил,
че си на смъртно легло, и праща тези цветя за погре-
бението ти.

После се завъртя на пети и спокойно излезе. В настъ-
пилата тишина някой изпсува гласно. После избухна
всеобщ смях.

– Видиш ли, и тебе не отминаха Светославовите по-
дигравки – издума протоцракарият.

– Да пукне дано! – изруга Илийца, ала очите му се смееха.

Когато царят разпусна синклита и болярите се раз-
отидоха, патриарх Йоаким отначало се помая из прес-
толната зала, после излезе и тръгна нагоре към пат-
риаршеския дворец, но по средата на пътя невям реши
друго, защото изведнъж се обърна и със ситни крачки
завърза назад. Не след дълго двамата с Чака седяха един
срещу друг от двете страни на царевата работна
маса (на нея нявга Калоян бе писал своите хитри писма
до папа Николай, а по-късно Иван Асен бе диктувал по-
бедните си договори), а покрай тях чинно се мъдреше
един от Чаковите тълмачи.

– Нищо че не изповядваш Христовата вяра, царство
ти – говореше Йоаким. – Нашият Исус е казал: „Кеса-

ревото кесарю и божието богу.“ Ние двамата сме призовани да ръководим и направляваме този народ. Ти си начало на светските дела, аз – духовен пастир.

– Разумява се от само себе си – отговори Чака, който още не разбираше докъде искаше да стигне беловласият старец с тези думи.

– Тогава за нас има само една смислена повеля – да вървим ръка за ръка, с пълно доверие и взаимна подкрепа.

„Ще иска злато, земи и селяни за своите безделници папишащи¹⁰“ – помисли с досада Чака, но гласно каза:

– Така е, владико...

– Аз пръв ще дам пример за доверие, царство ти – наведе се над масата Йоаким. – В името на общия ни път... пази се от Светослав...

Татаринът трепна – той не беше очаквал такива думи. И ето, предупреждението беше пак за Светослав. И този път не от вечно подозрителния Бегил бег, а от неговите, Светославовите еднoверци.

– Защо да се пазя, дядо? – рече той предпазливо. – Светослав ми е шурей; по нашите обичаи това е равнозначно на роден брат. После, той винаги досега ми е гавал само най-добри съвети. А какво знаеш ти за Светослав? Последен път си го виждал ей такoва момче.

– Вълкът мени козината си, но зъбите – не! – поклати глава патриархът. – Познавам рода му, а това е все едно да познавам душата му. Светослав Тертер, когото обсипваш с милости, е опасен, царство ти. В главата му се въргялят планове и кроежи, които, осъществяват ли се, за тебе не ще донесат нищо хубаво. Предохрани се навреме, царю български.

„Този човек е клеветник – помисли Чака. – Вoди се от лична омраза, пък я представя като грижа за мене. На такъв баща ми мигом би свалил главата от раменете.

¹⁰ Поддръжници на съюза с Панама.